

УДК 37.091.214:348(477)

DOI 10.31652/2415-7872-2019-60-133-137

ОСМИСЛЕННЯ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ РЕАЛІЙ

Я. А. Нагрибельний

У статті описано багатовекторну діяльність Я. Чепіги, зокрема описано погляди педагога на змістовний аспект у навчанні учнів початкової, основної та старшої школи. Дослідник вважав за потрібне вже в ранньому віці опановувати історію задля формування інтересу до минулого й сучасного соціально-економічного життя народу, що є одним із духовних критеріїв формування гармонійно розвиненої особистості в суспільстві. На уроках природознавства учений радить спостерігати за природою, її явищами, викликати інтерес і захопленість учнів гармонією, красою довкілля, активізувати в них бажання пізнавати рослинний і тваринний світ, історичну привабливість місцевості, особливості клімату тощо. Зазначено, що вивчення основ математики (арифметики) в початковій школі, – це передусім формування уявлень про число, розвиток логічного мислення. Розкрито сутність взаємозв'язку знання рідної мови, національного і загального розвитку дитини, оскільки, на думку Я. Чепіги, саме за допомогою мови рідного народу стають доступними учням соціо-культурні, правові, мистецько-побутові традиції

Ключові слова: освітня та культурна діяльність, навчальний процес, національне виховання, художні та побутові традиції

REFLECTION OF THE IDEAS OF YAKOV CHEPIGA IN THE CONTEXTS OF MODERN EDUCATIONAL REALIA

Y. Nahrybelniy

The article establishes that the most important contribution in the educational and research heritage of Yakov Chepiga is prudent and fruitful work for establishment and development of primary school – an important sector in the system of Ukrainian secondary education. It was found out that the issues of education of primary school age children became the core in the works of Yakov Chepiga “National upbringing”, “Physical upbringing”, “Moral compulsion in upbringing”, “Attention and intellectual development of a child” and others. The leading trend in primary school according to Ya. Chepiga is national upbringing based on the natural abilities and inclinations of a child. There was stated about creation of primer “Veselka” and reader “Veselka. The first book after primer”; the content of these books was built on the basis of analytical and synthetic method in order to: providing possibility for 7-8-years-old children for free and effortless mastering of reading and writing; promoting development of self-sustainability; facilitating the work of a teacher during conducting lessons with several groups.

The article describes multi-pronged activity of Ya. Chepiga, namely there is description of educationalist's views on to content aspect in teaching pupils of primary, secondary and high school. The researcher believed that it is necessary to start mastering history at junior age in order to develop interest to the past and modern socio-economic life of people, which is one of spiritual criteria for shaping of harmoniously developed personality in society. The scientist advices to use during the lessons of Nature Study observation the nature, natural phenomena, raising interest and excitement of pupils by the harmony and beauty of environment, activation their desire to explore flora and fauna, historical attractiveness of the neighborhood, peculiarities of the climate etc. It is stated that the process of mastering of basics of mathematics (arithmetic) at primary school is first of all formation of understandings about number, development of logical mind. The essence of correlation between knowledge of native language and national and general development of a child was revealed; as, from the point of view of Ya. Chepiga, it is language of native people that makes social, cultural, legal, artistic and household traditions accessible for pupils.

Keywords: educational and cultural activity, educational process, national upbringing, artistic and household traditions

У реалізації завдань створення інноваційної конкурентоспроможної системи освіти й виховання значне місце посідають дослідження історії національної педагогіки. Сучасні українські науковці (Л. Березівська, Л. Ваховський, Л. Вовк, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Заболотна, Т. Завгородня, С. Золотухіна, Н. Кічук, Н. Коляда, Т. Кочубей, В. Курило, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.) наголошують на важливості уважного вивчення, критичного осмислення освітньої спадщини задля розуміння новітніх педагогічних феноменів.

Потужним чинником розбудови національної освіти є історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку освітньої системи в Україні на прикладі відомих педагогів минулого, доробок яких потребує докладного вивчення й переосмислення. О. Сухомлинська акцентує, що важливість дослідження персоналій «завжди буде одним з провідних напрямів історико-педагогічних досліджень, особливо в

переломні часи, коли переглядаються канони і коли саме персоналія, яку ми виймаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбаченість і вразливість» [2, 46].

До когорти знакових імен таких, як Борис Грінченко, Григорій Ващенко, Софія Русова, Іван Огієнко, Христина Алчевська, Тимофій Лубенець та багатьох інших учених-педагогів належить і Яків Чепіга, праці якого спрямовані, насамперед, на пошук продуктивних шляхів особистісного розвитку дитини, на вдосконалення загального освітнього рівня.

Окремі аспекти педагогічної спадщини вченого досліджувалися в різних напрямках, як-от: концептуальні засади побудови української національної школи (В. Демчук, Ж. Дільченко, І. Зайченко, В. Зорін, А. Невгодовський, О. Сухомлинська), особливості навчання в початковій школі (Л. Березівська, А. Качур, Л. Кондратенко, О. Лучко, Л. Ніколенко, І. Руснак, Г. Савицька, С. Якименко), проблеми підручникотворення (Л. Березівська), розвиток освіти дорослих (Н. Кравчун). У межах докторської дисертації Н Богданець-Білокаленко визначено й обґрунтовано методологічні концепти (підходи, принципи), на основі яких здійснено комплексний аналіз освітньо-культурної, просвітницької і педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в контексті суспільно-політичного, історико-педагогічного, культурного процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст.; виявлено вплив освітньо-культурного та просвітницького процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст. на становлення і формування особистості та еволюцію педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги; виокремлено і схарактеризовано провідні напрями освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого (просвітницький, організаційно-педагогічний, науково-методичний, навчально-викладацький, дослідницький). Праці видатного педагога покласифіковано за такими *тематичними напрямками*: національне виховання і національна школа, значення рідної мови, моральні якості вчителя; початкове навчання; трудова школа; праці з психології; праці морально-етичного спрямування; педологічні праці; праці з історії української і зарубіжної освіти; підручники та методичні поради до них.

Нам імпонує думка дослідниці, що «актуальність подвижницької постаті Якова Феофановича Чепіги не зменшується і на початку XXI ст. Вона приваблює, розбуджує інтерес науковців, небайдужих до історично важливих процесів розвитку нової, вільної, трудової української школи, у якій головним є учень із його природними задатками, вміннями і навичками» [1]. Водночас зауважимо, що попри значну кількість наукових студій, постать Якова Чепіги ще належним чином не репрезентовано в підручниках і навчальних посібниках з історії педагогіки.

Мета статті – проаналізувати наукові ідеї Якова Чепіги в контексті фахової підготовки сучасного вчителя.

Студіювання наукових праць Я. Чепіги переконує, що в центрі уваги вченого завжди була особистість учителя. Він розглядає особистісні якості вчителя як різнобічно грамотного професіонала, який грамотно, зрозуміло, з глибоким знанням психології та фізіології дитини може викладати основи конкретної навчальної дисципліни. Учитель, на думку Я. Чепіги, також є суспільно-активною особистістю, взірцем у школі та за її межами. Необхідність постійного самовдосконалення характеру, моральних якостей, духовного й естетичного рівня учителя розкрито в праці «Самовиховання вчителя» [10]. Особливий інтерес викликає наукова позиція Якова Чепіги, який вважав учителя тією культурною силою, яка несе людству світло знань, адже вчитель не просто вчить дітей грамоти, а й виховує, виконуючи роль суспільно-державної особистості, яка відповідальна за націю, народ, зрештою, людськість. На думку вченого, учитель має прищеплювати вихованцям моральні чесноти і стійкі переконання добра, краси. Саме для цього педагогові необхідно постійно розвиватися, удосконалюватися в науково-методичному спрямуванні, досягати високої професійної якості в роботі.

У контексті компетентнісного, особистісно зорієнтованого підходів до професійної підготовки майбутніх учителів актуальними є положення його праці «Самовиховання учителя» про формування особистісних якостей педагога – справедливості, доброти, толерантності. Оскільки тривалий час вимоги до майбутніх педагогів були обмежені знанням складником, сьогодні важливо формувати інші не менш важливі якості: педагогові потрібно розвивати тонке чуття настрою дитини, «душевний слух до чужих переживань, розуміти страждання інших» [10, с. 11]. Я. Чепіга закликає вчителя: «не зашкодь дітям», «будь справедливим до дітей у своїй праці», «Коли хочете дати дітям задоволення, радощі і щастя, будьте справедливими до них» [10, с. 16]. Про те, що особливе місце в роботі вчителя, на думку Я. Чепіги, посідає доброта, свідчать такі його слова: «Ніщо так не прихилиє дітей до вчителя, як його щира, сердечна доброта» [10, с. 17]. Автор наголошує, що саме терплячість значною мірою полегшує працю вчителя. Для досягнення більшої переконливості він слушно вдається до художнього порівняння виховання дітей і вирощування дерева: дерево можна повільно і дбайливо пригнути до землі, спрямувати його ріст, і воно не зламається, можна ж нахилити різко, тоді дерево переломиться. Так із дитячою душею, «навчимося витримки, поваги до дитячих вчинків і хиб, а головне – терпеливості і терпіння у наших вчинках і вимогах» [10, с. 25]. Ці та інші відомості мають бути закладені в змісті фахової підготовки майбутніх педагогів.

Зроблені Я. Чепігою висновки про педагогічну творчість учителя мають стати основою концепції формування творчого учителя в сучасному закладі вищої освіти. Умовою вступу до педагогічного вишу повинна бути психолого-етична перевірка, яка б уможливила визначення загальнолюдських критеріїв абітурієнта, які є спонукою вибору майбутньої професії.

Сьогодні, у час підтвердження української національної ідентичності, на часі є ознайомлення студентів зі статтями Я. Чепіги «Національність і національна школа», «До національної школи».

У студії «Національність і національна школа» [8] автор переконливо розкриває вплив шкільного національного виховання на весь подальший життєвий шлях дитини, обґрунтовуючи, що національне виховання має стати життєвою потребою нації і закріпитися в державотворчих законах, водночас, наголошує автор, першочергова роль у національному вихованні належить сім'ї, родині, батькам [8, с. 29]. У цій праці педагог запропонував власне визначення поняття «національне виховання». На його думку, національне виховання – «не є шовіністичним, не є приправлене «дутим» патріотизмом, а виховане в душі нації, в душі мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культури, національної творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкорисливішого у своїм розвитку» [8, с. 27].

Ідеї національної школи відображено в багатьох працях педагога. З-поміж них вирізняється ідея вченого про вільну школу, в якій немає політичних впливів, а в центрі виховання стоїть дитина, з її волею і бажанням творчо мислити і втілювати творчість у практичних діях. Я. Чепіга у статті «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці» (1918) [7] докладно описує історичне підґрунтя появи ідей вільного виховання у світовій педагогіці, аналізуючи філософсько-науковий доробок Л. Толстого, Ж.-Ж. Руссо, С. Фора про вільну школу і вільне виховання. Яків Чепіга доходить висновку, що не втратив своєї актуальності й сьогодні: для України вільна школа – це втілення психофізичних основ свободи розвитку ініціативи дитини, яка оточена кращими національними надбаннями культури, моралі, етики, народного побуту [7].

Учений-педагог убачав учителя гідним представником народу, його частиною, національним втіленням задумів та мрій. Про це він емоційно зазначає: «Освіта рідного нам народу! Які приємні, які бажані, які надзвичайно дорогі слова бо в них наша мета, наша надія, наша праця, в них наше життя» [6, с. 337]. Видатний педагог акцентує, що дитина, яка з ранніх років чує рідну мову, зростає в рідній культурі, усвідомлюючи морально-етичні зразки, в дорослому житті йтиме послідовним шляхом національних переконань, які згодом передасть і своїм дітям. Саме тому вчитель зобов'язаний плекати й оберігати національність дитини, не намагатися насаджувати їй нерідне, чуже, що калічить душу.

У час нинішніх політичних спекуляцій про державну мову в Україні вагомим аргументом вважаємо думку педагога, що мовою навчання повинна бути українська: «...коли бажаємо добра своєму народові і його дитині» [9]. У змісті навчання головне – викладання українською мовою усіх навчальних дисциплін (арифметика, природознавство, історія та ін.) і повинен бути навчальний предмет – рідна мова [9]. У статті «Проект української школи» розкрито освітні, виховні, національно-культурні завдання з навчання мови. На думку Я. Чепіги, мова має інстинктивно-спадковий характер, втілює дух нації, є могутнім засобом розкриття кожного індивіда – представника нації. Він був переконаний, що тільки за допомогою мови з покоління в покоління передаються істинні ідеали, переживання та почуття народу. Завдяки рідній мові дитина зливається зі своєю нацією, розуміє здобутки і труднощі народу, його культурно – історичну спадщину [9, с. 17].

Педагог обґрунтовує необхідність досконалого володіння українською мовою в стислих пояснювальних записках до програм, що супроводжують підручники, а також у процесі розроблення у 1920-1921 роках «Положення про трудові школи та програми». Я. Чепіга розробив новий навчальний курс «Методика рідної мови у трудовій школі», у якому висвітлює продуктивні методи і прийоми навчання дітей рідної української мови. Педагог розкриває сутність взаємозв'язку знання рідної мови, національного і загального розвитку дитини, оскільки саме за допомогою мови рідного народу стають доступними учням соціо-культурні, правові, мистецько-побутові традиції. На думку Я. Чепіги, для дитини надзвичайно важливо вміти свідомо користуватися рідною мовою, тоді вона грамотно й досконало зможе висловити власні думки про життя, прочитане в книжці й зможе відтворити правильною літературною мовою будь-які судження відповідно до вікових особливостей.

У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають висновки Н. Богданець-Білокаленко, що найбільш вагомим внеском у педагогічно-дослідницькому доробку Якова Чепіги є виважена і плідна праця у становленні та розвитку молодшої школи – важливої ділянки в системі українського шкільництва. Педагог використовував на означення початкової школи саме термін «молодша школа», хоча він не був у педагогічному обігу освітян тих часів. [1]

Проблеми навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку стали стрижневими у працях Якова Чепіги «Національне виховання», «Фізичне виховання», «Моральне виховання в справі виховання», «Увага

і розумовий розвиток дитини» та ін. Провідним напрямом у молодшій школі, за Я. Чепігою, є національне виховання на основі природних здібностей і задатків дитини.

У 1921-1922 роках педагог створив буквар «Веселка» і читанку «Веселка. Перша книжка після букваря» [3; 4; 5]. Буквар було побудовано за аналітико-синтетичним методом і мав на меті, за словами самого автора, дати дітям 7-8 років змогу вільно і без зусиль навчитися читати і писати; сприяти розвитку самодіяльності; полегшити роботу вчителя під час занять з кількома групами. Для досягнення поставлених цілей автор букваря відходить від звукового методу, зовсім уникаючи злиття літер і з початкових кроків пропонує цілі слова, складаючи з них у подальшому словосполучення, речення і короткі розповіді.

Педагог пропонує здійснювати попередню роботу – аналіз цілого слова шляхом поділу його на склади і звуки. Після цього виокремити звук і пов'язати з ним уявлення про букву. Цей метод є ефективним для дітей, які, прийшовши до школи, не вміли читати. Автор пропонує цікавий, новий прийом заміни слова відповідним малюнком. Цей прийом і нині активно використовують сучасні автори (М. Вашуленко, М. Захарійчук, Д. Чередніченко).

Я. Чепіга вважав за потрібне вже в ранньому віці опановувати такий предмет, як історія, наголошуючи, що учитель повинен докладати чимало науково-педагогічного хисту, щоб не нав'язувати дитині сухих фактів, а сприяти виявленню інтересу, збуджувати свідомість дитини, поклик душі до своєї нації, зацікавленості власної належності до народу. Предмет історії, на його переконання, повинен ґрунтуватися на близькому учням уже вивченому предметові – літературі, де є вірші казки, народні думи та інші жанри, які передають молодому поколінню історичне минуле [368].

Педагог рекомендує учням відвідувати музеї, розглядати живописні шедеври, скульптурні комплекси історичної тематики. Він зауважує, що на початковій стадії долучення до історії поєднується із загальною освітою, не виокремлюючи її в самостійну навчальну дисципліну. Необхідність введення в подальшому курсу історії як окремого предмета педагог пояснює постійним розвитком дитячої допитливості й пізнання щоразу нових відомостей з історичного минулого народу, оскільки воно впливає на сучасне і майбутнє життя. За його словами, саме ґрунтовне вивчення історії власного народу є одним із духовних критеріїв формування гармонійно розвиненої особистості в суспільстві.

Вивчення основ математики (арифметики) в початковій школі, на думку Я. Чепіги, – це передусім формування уявлень про число, розвиток логічного мислення. Математичне навчання нелегко сприймається дитячою свідомістю, тому воно повинно базуватися на використанні наочності, з чітким дотриманням принципу: від конкретного (предметного) до загального (абстрактного). Окрім арифметики, учнів ознайомлюють із елементами геометрії (трикутник, квадрат, коло, круг, конус та ін.). Натомість це може зацікавити учня і сприятиме вивченню, якщо ці фігури показати в яскравому забарвленні, використавши ігрові моменти на уроці. Уже за такими методичними порадами можна побачити досвідченого вчителя, знавця тонкої дитячої психології.

На уроках природознавства учений радить спостерігати за природою, її явищами, для того щоб викликати інтерес і захопленість учнів гармонією, красою довкілля, активізувати в них бажання пізнавати рослинний і тваринний світ, історичну привабливість місцевості, особливості клімату тощо. І тільки на цій природничій основі «після безпосереднього, живого спілкування з природою в наступних класах має здійснюватися більш широке і систематичне вивчення її за допомогою книг, картин, макетів, мікроскопу тощо. При цьому особливе місце має відводитися експерименту, досліджу».

Географія – один з найцікавіших шкільних предметів. Шкільна географія забезпечує відповіді та розкриває таємниці про зірки, гори, ріки, землю та ін. Водночас учений застерігає педагогів: потрібно пам'ятати про психологію дитини і не переступити поріг доступності сприймання наукової інформації, адже географія – «дуже тонка штука» і не для дитячих забав, і водночас – необхідна для розширення і забезпечення розвитку інтелекту [9].

Яків Чепіга створив багато різних підручників для дітей і дорослих. Н.Богданець-Білокаленко виокремила теоретико-методичні концепти теорії підручникотворення Я.Ф. Чепіги:

- *рідномовний концепт*, що полягав у позиціюванні рідномовного чинника з метою національного виховання дитини;
- *природодоцільний концепт*, що передбачав нерозривну єдність змісту підручників із довкіллям, підручник доступний і зрозумілий учневі, якщо не перевантажений зайвим матеріалом, не зрозумілим дитині;
- *краєзнавчо-народознавчий концепт*; застосування краєзнавчого, народознавчо-пізнавального матеріалу задля виховання національно-патріотичних почуттів, пізнання звичаїв, обрядів і традицій українського народу в доступній для учнів формах;
- *дидактичний концепт*, який передбачає розмаїття розвивальних вправ, ігор, самостійних завдань задля виховання в учнів логічного мислення, самостійної думки, вільного самовираження через конкретику текстів і завдань підручника;

• *мистецько-художній концепт*, який стосується художньо-естетичного оформлення підручників малюнками, що збуджують мислення та збагачують уяву дитини, викликають певний позитивний настрій, бажання і прагнення виконувати поставлені завдання [1, с. 136-137].

Усі ці концептуальні вимоги є актуальними й сьогодні, вони могли б стати орієнтиром у подальшому вдосконаленні шкільних підручників задля посилення їх ролі в процесі формування ключових компетентностей учнів.

Розглядаючи різноаспектні праці Я. Чепіги, доходимо висновку про наукову різнобічність та глибину його педагогічних досліджень.

Перспективи подальшого студіювання проблеми вбачаємо в переосмисленні педагогічних ідей видатного педагога, що мають значний вплив на перебіг, зміст та організацію навчання і виховання в сучасних закладах освіти.

Література

1. Богданець-Білокаленко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги в контексті розвитку історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) / Н. І. Богданець-Білокаленко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2014. – 272 с.
2. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Іст.-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 67 с.
3. Чепіга Я. Веселка : граматка до науки читання та писання / Я. Чепіга. – [Вид. 2-е, переробл.]. – К. : Держвидав України, 1922. – 63 с.
4. Чепіга Я. Веселка: перша читанка після букваря / Я. Чепіга. – К. : ДВУ, 1921. – 128 с.
5. Чепіга Я. Веселка: Друга читанка після букваря / Я. Чепіга. – К. : Держвидав України, 1924. – 198 с.
6. Чепіга Я. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / Я. Чепіга ; [упоряд. та наук. ред. Л. Березівська]. – Х. : "ОВС", 2006. – 328 с.
7. Чепіга Я. Ґрунтовні принципи нормальної школи / Я. Чепіга // Світло. – 1911. – № 1. – С. 3–7.
8. Чепіга Я. Національність і національна школа / Я. Чепіга // Світло. – 1910. – № 1. – С. 16–29.
9. Чепіга Я. Проект української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 2. – С. 31–41 ; № 3. – С. 14–30 ; № 4. – С. 12–29.
10. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга. – К. : Укр. пед. б-ка, 1914. – 36 с.

References

1. Bohdanets'-Biloskalenko N. I. Osvitn'o-kul'turna i pedahohichna diyal'nist' Yakova Chepihy v konteksti rozvytku istoryko-pedahohichnoho protsesu v Ukrayini (kinets' KhIKh – poch. KhKh st.) / N. I. Bohdanets'-Biloskalenko. – K. : NVF «Slavutych-Del'fin», 2014. – 272 s. [in Ukrainian]
2. Sukhomlyns'ka O. V. Personaliya v istoryko-pedahohichnomu dyskursi // Ist.-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahal'nykh problem / O. V. Sukhomlyns'ka. – K. : A.P.N., 2003. – 67 s. [in Ukrainian]
3. Chepiha Ya. Veselka : hramatka do nauky chytannya ta pysannya / Ya. Chepiha. – [Vyd. 2-e, pererobl.]. – K. : Derzhvydav. Ukrayiny, 1922. – 63 s. [in Ukrainian]
4. Chepiha Ya. Veselka: persha chytanka pislya bukvary / Ya. Chepiha. – K. : DVU, 1921. – 128 s. [in Ukrainian]
5. Chepiha Ya. Veselka: Druha chytanka pislya bukvary / Ya. Chepiha. – K. : Derzhvydav Ukrayiny, 1924. – 198 s. [in Ukrainian]
6. Chepiha Ya. Vybrani pedahohichni tvory : navch. posib. / Ya. Chepiha ; [uporyad. ta nauk. red. L. Berezivs'ka]. – Kh. : "OVS", 2006. – 328 s. [in Ukrainian]
7. Chepiha Ya. Gruntovni pryntsypy normal'noyi shkoly / Ya. Chepiha // Svitlo. – 1911. – # 1. – S. 3–7. [in Ukrainian]
8. Chepiha Ya. Natsional'nist' i natsional'na shkola / Ya. Chepiha // Svitlo. – 1910. – # 1. – S. 16–29. [in Ukrainian]
9. Chepiha Ya. Proekt ukrayins'koyi shkoly / Ya. Chepiha // Svitlo. – 1913. – # 2. – S. 31–41 ; # 3. – S. 14–30 ; # 4. – S. 12–29. [in Ukrainian]
10. Chepiha Ya. F. Samovykhovannya vchytelya / Ya. F. Chepiha. – K. : Ukr. ped. b-ka, 1914. – 36 s. [in Ukrainian]